

Predstave muzičkih instrumenata na freskama iz zadužbina kralja Milutina

U ovom radu vršena je organografska analiza predstava muzičkih instrumenata sa fresaka iz zadužbina kralja Milutina, sa ciljem da pokaže težnju ka tačnosti predstava, odnosno težnju ka naturalizmu, koji praćen hronološkim redom podrazumeva sve preciznije predstave muzičkih instrumenata. Analiziranu seriju čini šest fresaka naslikanih u periodu od 1307. do 1321. godine i tom prilikom posebna pažnja posvećena je veličini, bojama, simetriji i vrstama oslikanih instrumenata, a posmatrana je i verodostojnost prikaza kao i način na koji se instrument drži i svira. Detaljnim sagledavanjem scena, muzičara i samih instrumenata možemo zaključiti da na najranijim freskama beležimo neprecizne prikaze koji vremenom postaju sve verodostojnije predstavljeni. Ova analiza je pokazala da se na freskama, koja su dela dvorskih majstora Astrapa, vodila posebna pažnja o narativnom prikazu muzičkih instrumenata i da se njihovo precizno predstavljanje ujedno usavršavalo sa celokupnim stilom majstora tokom vremena.

Uvod

Retki su slučajevi među arheološkim nalazima da srećemo srednjovekovne originalne muzičke instrumente. O njihovom izgledu i načinima korišćenja informacije dobijamo na osnovu prikaza na freskama, mozaicima, skulpturama i minijaturama upoređujući ih sa instrumentima koje danas srećemo.

Prikazi muzičkih instrumenata na srednjovekovnim freskama u Srbiji nisu česti, ali učestaliju njihovu pojavu beležimo u zadužbinama kralja Milutina čiji je živopis urađen za vreme njegovog života. Interesantno je da su u to vreme freske rađene od strane dvorskih slikara Mihaila i Eutihija Astrape čije radove karakteriše narativni stil freskopisanja punog detalja koji se vremenom usavršavao (Todić 1998: 230).

Ovaj rad bavi se analizom muzičkih instrumenata na freskama iz zadužbina kralja Milutina sa ciljem utvrđivanja u kojoj meri su verodostojno

Nevena Pantić (1999), Beograd, Dušana Popovića 3, učenica 3. razreda Treće beogradske gimnazije u Beogradu

*MENTOR:
MA Milan Savić,
arheolog, student doktorskih studija na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu*

prikazani instrumenti na osnovu izgleda i načina muziciranja sličnih i istih instrumenata koje danas poznajemo. Takođe, jedan od ciljeva rada bio je usmeren i na utvrđivanje da li su i prikazi muzičkih instrumenata vremenom usavršavani od strane dvorskih slikara, kao što je slučaj sa celokupnim stilom i tematskim prikazom.

Materijal i metode

Materijal analiziran u ovom radu predstavljaju scene Stihira Jovana Damaskina na Uspenje Bogorodice, Strašnog suda, Ruganje Hristu i Rođenje Hrista na kojima beležimo predstave muzičkih instrumenata. Freske se nalaze u manastirima Bogorodica Ljeviška, Gračanica i Sveti Đorđe u Starom Nagoričanu, kao i u Kraljevoj crkvi u Studenici, koje su zadužbine kralja Milutina.

Najstarije prikazane instrumente nalazimo na freskama Stihira Jovana Damaskina na Uspenje Bogorodice i scenama Strašnog suda, iz manastira Bogorodica Ljeviška u Prizrenu, nastale u periodu 1307-1313. godine (Todić 1998: 18). Scena Stihira Jovana Damaskina nalazi se na spoljnoj priprati, na zapadnom zidu i delom se proteže na prateći segment svoda (Čanak-Medić 2015: 156), dok je Strašni sud smešten na južnom delu svoda i zapadnom zidu u spoljnoj priprati (Čanak-Medić 2015: 135).

Sledeću grupu čini freska Ruganje Hristu, nastala u periodu 1316-1318. godine, u manastiru Svetog Đorđa u Starom Nagoričanu (Todić 1993: 27). Freska se nalazi na svodu nad krakima krsta i na njoj je prikazano najviše instrumenata iz cele analizirane serije.

Scenu Hristovog rođenja nalazimo u manastiru Svetog Đorđa u Starom Nagorčinu, kao i u Kraljevoj crkvi u Studenici. Radi se o freskama koje su pretrpele velika oštećenja i zbog toga je teško bilo prikupiti detaljnije podatke sa njih. Scena u Kraljevoj crkvi nastala je između 1318-1319. godine (Todić 1998: 20), dok se za onu iz Starog Nagorčina može pretpostaviti da je izrađena u istom periodu kad i Ruganje Hristu.

Poslednju grupu čini najmlađa freska iz korpusa analiziranog materijala na kojoj je predstavljena scena Strašnog suda u manastiru Gračanica iz perioda između 1318. i 1321. godine, kada se pretpostavlja da je završeno i celokupno oslikavanje (Todić 1988: 73).

Za potrebe istraživanja formirana je posebna baza podataka koja je obuhvatala nekoliko važnih kategorija. Pored vrste muzičkog instrumenta, njegovog broja prikaza na fresci, prikupljeni su podaci i o veličini, boji, obliku, simetriji, načinu držanja i muziciranja. Prilikom kasnijeg tumačenja posebno se vodilo računa o utvrđivanju narativnosti prikaza, kao i o mogućnostima da li su tako prikazani instrumenti mogli da proizvedu zvuk i kog kvaliteta.

Važno je napomenuti da je u nekim slučajevima bilo otežano prikupljanje podataka usled neočuvanosti fresaka, dok je najveći problem predstavljala činjenica da nemamo sačuvane originalne instrumente iz ovog perioda. Za utvrđivanjem proizvoda i kvaliteta zvuka korišćeni su elementi sličnih instrumenata iste grupe koje se i danas koriste.

Rezultati

Analizom fresaka jasno su se izdvojile tri grupe muzičkih instrumenata. Najzastupljenija je grupa duvačkih, koju čine: rogovi (busine), šalmaj i flaute, koje srećemo na freskama Ruganja Hristu, Strašnog suda i Hristovog Rođenja. Zatim slede udarački, među kojima razlikujemo bubnjeve i tasove. Ove instrumente beležimo na scenama Stihire Jovana Damaskina i Strašnog suda u crkvi Svetog Đorđa u Starom Nagoričanu. Poslednju grupu čine žičani instrumenti, kojima pripadaju harfe, psalterioni i laute, koji su oslikani jedino na fresci Stihire Jovana Damaskina.

Stihira Jovana Damaskina na Uspenje Bogorodice

Na fresci u manastiru Bogorodica Ljeviška predstavljeni su psalterion, harfa, lauta, bubanj i tasovi (T I, 1). Na ovoj fresci beležimo samo predstave žena, među kojima su sviračice naslikane u prvom planu, jedna do druge. Posebno se izdvaja figura predstavljena sa maramom, koja joj prekriva kosu, i oreolom.

Psalterion pravougaonog oblika naslikan je tako da ga sviračica drži levom rukom za dužu stranu u horizontalnom položaju u visini grudi, dok desnom okida žice ne koristeći plekron (trzalicu). Središnji deo instrumenta oslikan je žutom bojom, dok je spoljašnji ram tamnobraon boje. Usled velike oštećenosti feske moguće je uočiti samo šest žica, koje su zategnute paralelno sa dužim stranicama instrumenta (T I, 1).

Harfa je predstavljena u uzdignutom položaju tako da je sviračica pridržava vratom i glavom, koristeći pri tom obe ruke za okidanje žica (T I, 1). Visina instrumenta približna je polovini visine žene koja ga svira. Okvir harfe predstavljen je tamnobraon bojom, dok joj je unutrašnjost nešto svetlija. Vidljivo je jedanaest zategnutih žica pričvršćenih za korpus i devet čivija.

Lautistkinja drži svoj instrument u uspravnom položaju, nakošen na jednu stranu, odignut od zemlje. Levu ruku koristi za skraćivanje žica na vratu, dok ih desnom trza pri dnu korpusa. Lautu predstavljen na ovoj fresci pripada lautama srednje veličine, korpusa kruškolikog oblika, tankog vrata i svetlobraon boje. Jasno su uočljive dve žice, dok čivije, kao ni otvori za rezonanciju, nisu prikazani (T I, 1).

Bubanj, sviran od strane ženske osobe sa maramom i oreolom, predstavljen je u neobičnom položaju za sviranje. Naime obešen je o vrat i položen je u horizontalni položaj, dok kanap o kom visi nije vidljiv. Primećna je i jedna kraća maljica, odnosno palica kojom se bubanj udara. Pri oslikavanju ovog instrumenta zoografi su koristili tamnobraon boju za valjak i svetložutu za membranu. Bubanj je prikazan asimetrično i neproporcionalno, tako da mu dužina prečnika strane ne odgovara dužini valjka koji je kraći (T I, 1).

Tasovi su predstavljeni u rukama devojke koja ih drži u visini kukova. Može se reći da pripadaju tasovima srednje veličine i standardnog oblika

koji na spoljnoj strani imaju ručicu. Prilikom oslikavanja ovog instrumenta upotrebljene su tamnobraon i žuta boja (T I, 1).

Strašni sud

Na fresci, sa ovom tematikom, koju nalazimo u manastiru Bogordica Ljeviška prikazani su anđeli-svirači, koji sviraju u dva roga držeći ih obema rukama i koji su naslikani kako lete iznad mora čija je scena prikazana u personifikaciji (T I, 2). Reč je o dugim rogovima, budući da je njihova dužina približno jednaka visini svirača. Prilikom njihovog oslikavanja upotrebljena je tamnobraon boja. Oni su prikazani kao dvodelni instrumenti, sivo obojenih spojnica i bez usnika.

Nešto drugačiji prikaz imamo u manastiru Gračanica, na kojem su prikazana dva roga (T I, 3). Kao i u prethodnom slučaju i na ovom mestu beležimo anđele koji ih sviraju dok lete. Rogovi su predstavljeni kao jednodellini, odnosno nije moguće uočiti spojnice na njima.

Ruganje Hristu

U crkvi Svetog Đorđa manstira Staro Nagoričane beležimo predstave dva roga, flautu, bubanj i tasove (T II, 1). U rogove sviraju dva čoveka smeštena u pozadini slike iza gomile. Oba svirača, znatno viši od ostatka ljudi sa freske, sviraju u rogove držeći ih obema rukama podignute koso nagore. Rogovi su masivni i veličine su samih svirača. Za njihovo oslikavanje, takođe je bio korišćen tamniji valer braon boje. Instrumenti su iz jednog dela, a posebna pažnja bila je posvećena detaljima, tako da jasno možemo uočiti precizno naslikan levkasti otvor i usnik (T II, 1).

Flauta je predstavljena u rukama svirača koji se nalazi u gomili koja okružuje Isusa. Ona je kratka, cilindričnog oblika i ukupno je mogla imati do osam rupica. Muzičar svira u instrument koristeći se kažiprstom, srednjim i domalim prstima obe ruke (T II, 1).

Muzičar koji svira u bubanj naslikan je u stajaćem položaju u masi koja se ruga, a instrument je predstavljen kako visi o vratu izvođača, malo iskošen na jednu stranu. Uočavaju se i dve precizno naslikane maljice zakrivljene pri vrhu, kojima muzičar jako udara obema rukama o membranu instrumenta. Valjak bubnja predstavljen je braon bojom, dok je membrana žućkasta. Budući da dužina prečnika odgovara dužini valjka, možemo reći da je on u potpunosti srazmeran (T II, 1).

Tasovi sa ove freske naslikani su u rukama čoveka koji kleči ispred Isusa i drži ih i svira u visini grudi (T II, 1). Za njihovo predstavljavanje slikari su koristili nekoliko nijansi žute boje, time naglašavajući precizno izvedeno ispupčenje na sredini spoljašnje strane tanjira. Na jednom od tasova zapaža se i jasno definisana ručka.

Najproblematičnija freska za analizu bila je ona iz crkve Svetog Đorđa u Starom Nagoričanu (T II, 2). Pretpostavljamo da se radi o duvačkom instrumentu koji se nalazi u rukama pastira. Međutim, kako je scena značajno oštećena, teško je pružiti adekvatne podatke. Analogni instrument možemo pripisati onome kojeg srećemo na istoj tematici u Studenici.

1

2

3

Tabla I. 1 – Freska Stihira Jovana Damaskina na Uspenje iz manastira Bogorodica Ljeviška (Pejović 2005: 242), 2 – Freska Strašni sud iz manastira Bogorodica Ljeviška (Dokumentacija RZZSK), 3 – Freska Strašni sud iz Gračanice (Dokumentacija RZZSK).

Panel I. 1 – Fresco Hymn to the Mother of the God from Bogorodica Ljeviška Monastery (Pejović 2005: 242), 2 – Fresco The Last Judgment from Bogorodica Ljeviška Monastery (Dokumentacija RZZSK), 3 – Fresco The Last Judgment from Gračanica (Dokumentacija RZZSK).

4

5

6

Tabla II. 1 – Freska Ruganje Hristu iz crkve Svetog Đorđa u Starom Nagoričanu (Pejović 2005: 243), 2 – Freska Hristovo rođenje iz crkve Svetog Đorđa u Starom Nagoričanu (Pejović 1984: 199), 3 – Freska Hristovo rođenje iz Kraljeve crkve u Studenici (Pejović 1984: 253).

Panel II. 1 – Fresco Mocking of Christ from the Church Saint George in Staro Nagoričane (Pejović 2005: 243), 2 – Fresco Nativity from the Church Saint George in Staro Nagoričane (Pejović 1984: 199), 3 – Fresco Nativity from King's church in Studenica (Pejović 1984: 253).

Hristovo rođenje

U Kraljevoj crkvi u manastiru Studenica na fresci je prikazan pastir na livadi, nedaleko od pećine u kojoj je Isus rođen. Pastir drži flautu u ruci, ali je ne svira. Njegov pogled je uperen u anđela, koji mu se obraća. Budući da je svirač prstima preklopio deo instrumenta, na korpusu je moguće uočiti samo pet rupica (T II, 3). Ovaj instrument pripada tipu kratkih, usnenih flauta i za njegovo oslikavanje korišćena je svetloboja boja.

Diskusija

Sudeći po potpisima koje su umetnici Astrapa neretko ostavljali po završetku posla, zna se da je za oslikavanje svojih zadužbina kralj Milutin zapošljavao čuvene slikare Mihaila i Eutihija (Todić 1998: 230). Na samom početku našeg tumačenja moramo naglasiti činjenicu da je prilikom izrade živopisa glavni majstor izvodio reprezentativne kompozicije i završne detalje, dok su ostali članovi freskopisačke družine bili zaduženi za oslikavanje sporednih delova scena i manje važnih detalja. Freske na kojima beležimo muzičke instrumente po svojoj tematici pripadaju biblijskim scenama, što potvrđuje i njihov položaj u okviru živopisa.

Najmanje precizni prikazi instrumenata predstavljeni su na fresci Stihire Jovana Damaskina na Uspenje iz manastira Bogorodica Ljeviška, koja pripada najstarijim ovde analiziranim freskama i datuje se u period 1307-1313. godine (T I, 1). S druge strane, najverodostojnije predstave jesu one sa freske Ruganje Hristu iz manastira Svetog Đorđa u Starom Nago-ričanu, čije je oslikavanje završeno oko 1318. godine (T II, 1).

Scena Stihire Jovana Damaskina na Uspenje iz Bogorodice Ljeviške jeste najstarija poznata kompozicija ove tematike u vizantijskoj umetnosti (Pejović 1984: 30). Žičani i udarački instrumenti nisu precizno naslikani, a posebno privlači pažnju odabir predstavljenih instrumenata. Naime, grupa žičanih svirala karakteristična je po nežnom zvuku koji proizvode, dok su tanjiri tasova naslikani veoma blizu jedan drugoga tako da zvuk koji su oni pravili, takođe nije mogao biti isuviše glasan.

Psalterion je srednjovekovni instrument koga generalno na freskama srećemo u više različitih boja, oblika, broja žica i načina sviranja (Pejović 1984: 53). Zbog toga je teško diskutovati o pravilnim i nepravilnim predstavama ovog instrumenta u našem slučaju. Harfa i žena koja svira u nju nisu verodostojno prikazane na ovoj fresci, odnosno njihovi položaji ne omogućavaju muziciranje. Harfa je prikazana kao masivan instrument, načinjen najverovatnije od drveta i visine približno 11/4 m, a samim tim i ne male težine. Sviračica koristi obe ruke za okidanje žica, tako da je pridržava samo jednim delom tela, što u praksi nije izvodljivo. I na samoj predstavi harfe uočavaju se propusti freskopisaca, tako da za jedanaest žica postoji samo devet čivija. Čini se da ni lauti na ovoj fresci nije posvećeno ništa više pažnje, nego harfi. Iako standardne veličine i oblika, ova lauta ostala je uskraćena detaljima. Na korpusu instrumenta mogu se videti samo dve žice, bez čivija i rezonantnih otvora koji čine bitan deo ovog instrumenta. Ni kod

udaračkih instrumenata situacija nije mnogo bolja. Umetnik je tasove naslikao u dve boje, ali bez uspeha u predstavljanju ispupčenja koja bi se trebalo nalaziti na sredini tanjira. Bujanj kojeg srećemo na ovoj sceni nema mnogo zajedničkog sa onim sa freske Ruganje Hristu iz Starog Nagoričana. Značajna razlika vidi se u načinu držanja instrumenta, gde bujanj iz manastira Bogorodice Ljeviške takođe visi o vratu osobe koja svira, ali u neobičnom horizontalnom položaju i bez vidljivih kanapa o koje je obešen.

Posmatranjem freske Ruganje Hristu iz Starog Nagoričina zapažaju se vrlo precizno i verodostojno naslikani duvački i udarački instrumenti. Tu srećemo najmasivnije i najpreciznije rogove sa najviše detalja. Freskopisci nisu propustili da naslikaju ni usnik, značajan deo ovog instrumenta, kojeg ne srećemo ni na jednoj drugoj fresci u Milutinovim zadužbinama. Zbog jakog tona koji su mogli proizvesti, rogovi su bili prvi instrumenti korišćeni u ratovima (Popović 2004: 243). Ovakva vrsta instrumenta mogla je dostići i veličinu čoveka, što je i ovde slučaj.

Svi instrumenti, osim flaute, na ovoj sceni, mogu da proizvode jake i prodorne zvuke. Moguća objašnjenja možemo potražiti u mišljenju da postojanje muzičara na ovom motivu opravdava uticajima srednjovekovnih verovanja da se zlo iz čoveka može izbaciti jakim zvucima i bukom (Salmen 1972: 99). S druge strane, postoji mišljenje da su u vizantijskoj tradiciji bučni instrumenti korišćeni u svrhu mučenja osuđenika (Keiko 2006: 156). Kako je u našem slučaju način slikanja dece i odeće preuzet iz vizantijske umetnosti možemo pretpostaviti da u prilog tumačenja pojave prikazanih instrumenata treba tražiti u Keikovom mišljenju. Međutim, za oba objašnjenja ne raspolazemo sa dovoljnim brojem informacija koje bi podržale jedno od ova dva objašnjenja.

Flauta sa ove freske jedini je primerak ovog instrumenta u analiziranoj zbirci koji je predstavljen u položaju za muziciranje. U praksi, na ovakvoj flauti muzičar svira samo kažiprstom, srednjim i domalim prstom svake ruke (Pejović 1984: 50). Na prvi pogled izgleda kao da je umetnik nepravilno naslikao muzičara kako svira i malim prstom, ali kada se bolje pogleda jasno se vidi da je mali prst samo oslonjen na korpus instrumenta bez ikakvog uticaja u proizvodnji zvuka. Preciznost u oslikavanju i izradi detalja na ovoj fresci primećuje se i na tasovima. Tasovi ili činele su udarački instrument načinjen od dva tanjira, bez određene tonske visine, od kojih je svaki u jednoj sviračevoj ruci držan pomoću ručica smeštenih na ispupčenim stranama (Pejović 1984: 52). Na ovoj fresci slikari su vrlo uspešno predstavili ispupčenja koristeći tehniku senčenja.

Bubnjevi su udarački instrumenti čiju visina tona određuje sila udarca palice. Svirač ih nosi obešene o vrat malo nakošene na levu ili desnu stranu. Bujanj sa ove freske predstavljen je na uobičajen standardni način držanja. Pri tom su jasno oslikani i konopci kojima je obešen o vrat svirača. Precizno su predstavljene i obe maljice u rukama svirača kojima on zamahuje i udara u membranu instrumenta. Bubnjevi su kao i ostali instrumenti sa ove freske verodostojno predstavljeni u samom činu sviranja, što zahteva od freskopisca ne samo poznavanje instrumentorijuma, već i veštine pravilne proizvodnje zvuka na ovim instrumentima.

Na ostalim freskama, iz naše zbirke, ne zapažamo značajnije razlike u prikazivanju u odnosu na one uočene u manastiru Svetog Đorđa. Oni su predstavljeni na različite načine sa više ili manje detalja. Zanimljivo je primetiti da je, iako su različito naslikani, na svim scenama gde se pojavljuju muziciranje na rogovima prikazano na isti način, odnosno anđeli i ljudi, bilo da lete ili stoje, drže ih obema rukama u istom položaju. Svi su oni manje ili više verodostojno naslikani, jedina razlika je u detaljima kojima je posvećena manja ili veća pažnja.

Rogovi sa freske Strašnog suda iz Bogorodice Ljeviške naslikani su sa prikazima ornamenata na spojnicama i upadljivo manje veličine, što ih najviše razlikuje od onih predstavljenih na sceni Ruganja Hristu iz Starog Nagorčana. Gotovo isti slučaj beležimo i u Gračanici, gde je važno napomenuti je bilo nemoguće utvrditi da li je instrument imao usnik.

Na kompozicijama Hristovog rođenja flaute su verodostojno prikazane u rukama pastira, ali o načinu njihovog muziciranja ne možemo diskutovati. Za razliku od ovih scena, na fresci Ruganje Hristu iz Starog Nagoričana beležimo svirača sa flautom u masi koji je verodostojno prikazan u trenutku sviranja.

Srednjovekovni kulturni razvoj bio je usko povezan sa političkim stanjem u državi Nemanjića. Nakon Milutinove ženidbe sa vizantijskom princezom Simonidom, 1299. godine, postepeno dolazi i do sve većeg neprijateljstva oko nasleđstva trona, između Milutina i njegovog starijeg brata Dragutina (Todić 1998: 10). Na Dragutinovu stranu staje vlastela, dok Milutin prima podršku Crkve, kojoj odgovara kraljeva saradnja sa Vizantijom. Dobri odnosi Milutina, Crkve i Vizantije rezultiraće razvojem u kulturi i umetnosti i učiniti kralja Milutina najvećim ktitorom srpskog srednjeg veka. On je podigao ili obnovio 42 hrama, što je više nego svi ostali Nemanjići zajedno (Todić 1998: 13).

U tom periodu nastaje novi, takozvani narativni stil slikarstva, gde se insistira na detaljnom opisu biblijskih scena. Umetnici postepeno dodaju sve više detalja iz svakodnevnog života, što je dovelo do predstavljanja i većeg broja muzičkih instrumenata na freskama, kao i veće preciznosti – tačnosti u njihovom prikazivanju (Pejović 1984: 7). Kao što je već pomenuto, kralj zapošljava majstore Astrapa da se pobrinu za oslikavanje njegovih zadužbina i oni to čine dugi niz godina. Posmatranjem njihovog rada zapažaju se promene u stilu slikanja. Vremenom se način slikanja definiše, a kod prikaza muzičkih instrumenata izbegavaju se greške koje su se dešavale na početku i obraća se sve veća pažnja na detalje (Todić 1988: 233).

Zaključak

Na osnovu izvedene analize možemo zaključiti da na teritoriji Srbije, početkom XIV veka, srećemo veći broj muzičkih instrumenata. Sudeći po broju i tematskim prikazima najzastupljeniji su oni koji pripadaju duvačkim, a potom slede gudački i žičani instrumenti.

Analizirajući način njihovog prikaza jasno možemo videti da su na najranijim freskama muzički instrumenti prikazani nepravilno, da bi vreme-

nom oni bili predstavljeni sve preciznije. Svakako da na osnovu utvrđene slike možemo zaključiti da su dvorski slikari Mihailo i Eutihije Astrapa usavršavajući generalno narativni stil posebnu pažnju posvećivali i prikazu muzičkih instrumenata.

Zahvalnost. Ovom prilikom posebno bih se zahvalila Nataši Kristić, istoričaru umetnosti iz Valjevske gimnazije, koja mi je pružila nesebičnu pomoć i dragocene stručne savete prilikom izrade ovog rada. Takođe, zahvalila bih se i Republičkom Zavodu za zaštitu spomenika kulture iz Beograda koji su mi pružili ilustracije iz svoje foto dokumentacije.

Literatura

- Čanak-Medić M. 2015. *Bogorodica Ljeviška*. Novi Sad: Platoneum
- Dokumentacija RZZSK. Republički Zavod za zaštitu spomenika kulture iz Beograda.
- Keiko K. 2006. Notes on the Dancers in the Mocking of Christ at Staro Nagoričino. *Deltion Christianikis Archaiologikis Etaireias*, **45**: 159.
- Pejović R. 1984. *Predstave muzičkih instrumenata u srednjovekovnoj Srbiji*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti
- Pejović R. 2005. *Muzički instrumenti srednjovekovne Srbije*. Beograd: Clio
- Popović M. 2004. Veština ratovanja i život vojnika. U *Privatni život u srpskim zemljama srednjeg veka* (ur. D. Popović i S. Majanović-Dušanić). Beograd: Clio, str. 243.
- Salmen W. 1972. Musikgeschichte Schleswig-Holsteins von der der Frühzeit bis zur Reformation. *Quellen und Studien zur Musikgeschichte Schleswig-Holsteins*, 2: 90.
- Todić B. 1988. *Gračanica*. Beograd: Prosveta
- Todić B. 1993. *Staro Nagoričino*. Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture
- Todić B. 1998. *Srpsko slikarstvo u doba kralja Milutina*. Beograd: Draganić

Musical Instruments on the Frescoes from the Monastery of King Milutin

This study analyzes the appearance of musical instruments on frescoes in King Milutin's monasteries. The main goal of the study is to show the variations of displaying musical instruments on those frescoes through time. Since archaeology has not found remains of musical instruments from medieval Serbia, we can learn about them by watching and analyzing art pieces left from those times. The analyzed material in this study is formed from four scenes on six frescoes in four different monasteries, in which we recorded musical instruments. These are: The Mocking of Christ in Staro Nagoričane, Nativity in King's church in Studenica and Staro Nagoričane, The Last Judgment in Bogorodica Ljeviška and Gračanica and Hymn to the Mother of the God in Bogorodica Ljeviška. King Milutin hired his court's artists Michael and Eutychius Astrapa to paint the interior of his endowments. Those frescoes were painted between 1307-1321. The instruments that can be seen on these frescoes are horns, shawms, drums, cymbals, flutes, harp, psaltery and lute. The analysis was based on recording and describing all the painted instruments. Type, number, color, shape and symmetry of the painted instruments were observed, as well as the credibility of the representation. The paintings vary in precision and accuracy. When chronologically observing frescoes, it becomes evident that precision and accuracy of painted instruments were improving through time. On the first painted frescoes, like Hymn to the Mother of the God, instruments are drawn sloppily and imprecisely. On this fresco the harp has more strings than pegs and it is impossible to play it in the depicted position. The lute is portrayed without any details and the drum is painted unproportionately. On the other hand, the display of instruments on later paintings, like Mocking of Christ from Staro Nagoričane, are much more precisely illustrated. The Horns are shown with a large quantity of details, while the cymbals are so precisely presented that curves can be noticed on them. On first glance the flute does not look particularly well painted. However, when looked more closely, it can be noticed that the musician is playing it correctly, the way the flute is played today. It is an interesting fact that even though they are painted differently, the horn is played in a similar way in every scene. Both the angels and regular people, whether they are flying or sitting down, are holding the horns with both hands placed in the same position. All of them are relatively authentically painted, the only difference is in the details. That can indicate that the model the artists were basing their paintings on was a real instrument, or that they all witnessed the horn being played in person. This observation shows that the artists Astrapa had changed their style through the years and started to pay more attention on musical instruments.

